

Aşkın Tezahüründe Belirleyici Bir Unsur Olarak Hüsn'deki “Ân”*

The “Ân” in Beauty as a Decisive Element in the Manifestation
of Love

MUZAFFER KILIÇ

Kırklareli Üniversitesi
(mzffrkilic@gmail.com), ORCID: 0000-0002-3861-9090.
Geliş Tarihi: 18.10.2021. Kabul Tarihi: 10.04.2022.

“ ” Kılıç, Muzaffer. “Aşkın Tezahüründe Belirleyici Bir Unsur Olarak Hüsn'deki ‘Ân’.”
Zemin, s. 3 (2022): 72-93.

* Bu makale, İstanbul Bilimler Akademisi'nde “Aşkın Cevheri: Osmanlı ve Fars Şiirinde ‘Ân’ Kavramı” başlığı ile sunulmuş seminer metninin geliştirilmiş ve yeniden yorumlanmış şeklidir.

Özet: Etrafında nice klişenin teşekkül ettiği “sevgili” ve onun vasıfları, Osmanlı edebiyatında oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Sevgiliyi tasvir etmek üzere kullanılan pek çok kelime, yüzyıllar içerisinde mazmunlaşıp bilinen anlamlarını geride bırakarak çok yönlü ve derin anlamlar kazanmıştır. Âşık-maşuk arasındaki duygusal bağ ile alakalı olan *ân* kelimesi, lügatlerin hemen hepsinde “tarifi zor, anlaşılır ancak ifade edilemez, tanımlanabilmekten çok hissedilebilen bir şey, müşahade zevkiyle malum olur, vicdani bir mana” şeklinde sevgilideki izah edilemez yönü vurgulayacak şekilde tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu tarif edilemezlik *ân* ıstılahından ziyade, âşğın sevgilide görüp hissettiği hâl ile ilgilidir ve bugün dahi “elektrik,” “frekans,” “enerji” gibi mecazlarla karşılanmaktadır. Aşk’ın ortaya çıkmasına sebep olan cazibenin yanı sıra insanlar arasındaki manevi bağla irtibatlı bu tasavvufi ıstılah, tespit edilebilen bütün şiirlerde müspettir. Maddi yahut manevi olabileceği gibi şehevî yahut menfî de olabilen cazibedeki müspetlik vurgusu, *ân*’ın tarifindeki “cazibe” manasının yönünü tespit etmede belirleyici ve gereklidir. Derin mana ve boyutlara sahip olan *ân*’ın anlaşılması şiirler kadar güzelliğin cazibe boyutunun anlamlandırılmasında önem arz etmektedir. Fars ve Osmanlı şairlerinin hangi anlam ilgisiyle kullandıklarına değinerek anlam boyutları üzerinde durulan bu yazıda; önce kelimenin lügatlerdeki karşılıklarına, sonra da mazmun olarak kullanım serüvenine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Aşkın cevheri, *ân*, aşk, âşık, mağuk, sevgili, Osmanlı edebiyatı.

Abstract: The “beloved,” around which many clichés were formed, and her/his qualifications occupy a very important place in Ottoman literature. Many words used to describe the beloved have gained versatile and deep meanings over the centuries, surpassing their known counterparts. The word “*ân*,” which is related to the emotional bond between the lover and the beloved, in almost all dictionaries, emphasizes the inexplicable aspect of the beloved as “something that is difficult to describe, understandable but inexpressible, something that can be felt rather than defined, known with the pleasure of observing, a conscientious meaning.” This state, which is difficult to express even today, is met with abstract words such as “charm,” “vibe,” and “energy.” This word, which is related to the spiritual bond between people as well as the attraction that causes the emergence of love, is positive in almost all the poems that could be identified, since attraction can be corporeal or spiritual, as well as sensual or negative. For this reason, the emphasis on positivity is important and is decisive in determining the direction of the meaning of “attraction.” Understanding the “charm/*ân*,” which has deep meanings and dimensions, is important in making sense of “beauty” as well as poems. This article focuses on the dimensions of meaning by referring to which meanings are used by Persian and Ottoman poets, first by looking at the equivalents of the word in the dictionaries, and then by examining the adventure of attaining meanings.

Keywords: The gem of love, *an/charm*, love, lover, beloved, darling, Ottoman literature.

Türkçe, Arapça ve Farsçanın mana inceliklerinden istifadeyle zenginleşen Osmanlı Türkçesinde, kimi ıstılahların çerçevesi tam anlamıyla çizilememiştir. Buna bol çağrışımlı kelimelerle hüner gösterme çabasındaki şairlerin hayalleri de eklenince, anlamlandırmada sözlükler tabii olarak işlevsiz kalmaktadır. Arapça ve Farsçada farklı anlamları haiz eşsesli (homonym) bir ıstılah olan *ân*, sözlükler ile anlamlandıramadığımız kelimelerden biridir. Türkçe metinlerde genellikle bir zaman dilimini tanımlayan Arapçası kullanılırken, Farsçadaki manaları nispeten daha az kullanılmıştır. Sevgilinin tarif edilemez cazibesini ifade eden zengin çağrışımlı bu Farsça ıstılah, şiirlerde tevriyeli kullanımlarla karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı şiirinde sıkça ‘hüsn ü ân’ şeklinde vâv-ı atfî ile kullanımı, bu ıstılahın sevgili ve onun güzelliği ile ilintili bir kavram olduğunu göstermektedir. Bu yaklaşım doğru olmakla beraber, kelimenin tecrübe ile anlamlandırılabilcek bir hâlî karşılamasından dolayı, izahı belirgin bir şekilde yapılamamıştır. Hüsn ile birlikte kullanımı zamanla ‘güzellik, cazibe, alım’ gibi kelimelerle karşılanarak anlam daralmasına sebep olmuştur. Güzellik bahsi, estetik algı ile ilgili düşünülse de estetik, güzel ve güzelin neliği ile ilgilenir. Ancak örnekler *ân*’ın güzelliği tamamlayıcı bir unsur olduğunu öne çıkarsa da büsbütün plastik güzellikle ilgili olmadığını açıkça göstermektedir.

Aşka dair hemen her izahta, ‘aşk’ın gayriihtiyarî olarak birdenbire tezahür ettiği vurgulanır. Bu ise *ân*’da olduğu gibi *aşk*’ın zaman ile ilgisini öne çıkarır. Özneler arası olan *aşk*, bu bakımdan ‘ân’ın anlamlandırılmasında belirleyicidir. İstidat gerektirdiğine inanılan *aşk*, fitrî bir temayül olmanın yanı sıra hemen her fert için aynı zamanda bir idealdir. Böyle bir zeminde aranan “aşıkların aşkına sebep neydi ve aşkın tezahürüne esas kıvılcım ne olabilir?” gibi âşık-maşuk ilişkisini keşfe yönelik soruların cevabı, *ân* mazmununun anlam derinliklerinde gizli olduğunu düşündürmektedir.

Bu yazıda *ân*’ı muayyen bir tarif içine sıkıştırmak yerine, aşkın tezahüründeki rolü üzerinde durularak anlam çerçevesinin tarihî seyri ele alınacaktır. İstılahın tarihî seyrini takip amacıyla metinler incelendiğinde en eski kullanımının 11-12. asırlarda olduğu görülmektedir. Fakat bu örnekler ıstılahın en geniş anlamda kullanıldığını göstermekte ve kelimenin kullanım sürecinin çok daha eskiye dayandığını düşündürmektedir. Eldeki örnekler ıstılahın menşe ve anlam ilgilerine dair kesin hüküm vermek için yeterli olmasa da kelimenin tasavvufî zeminde şekillenerek şiir diline geçtiği tahmin edilmektedir.¹

1 Furûzanfer’den nakleden: Bahâü’-dîn Hurremşâhî, *Hâfız-nâme* (Tahran: Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1380 [2001]), 510.

Hüsni ve ân literatürde tek bir şeyi karşılıyor gibi yorumlansa da esasında can ve ten gibi ikiliğin taraflarıdır. Nitekim hüsni-ân bahsinin kavramsal izahına herhangi bir katkı sağlayacak formda olmasa da *Hüsni ü Dil* mesnevisinde farklı kahramanlar olarak karşımıza çıkan 'Hüsni' ve 'Ân'², kelimenin hüsni'den büsbütün ayrı değerlendirildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bu yazıda sırasıyla ân ıstılahının tarihsel geçmişi ve menşei, lügavî anlamları üzerinde durularak poetik bir ıstılah olarak Fars ve Osmanlı edebiyatındaki kullanımlarına değinilecektir. Ardından tasavvufî ve edebî kullanımlarından hareketle aşkın tezahüründeki belirleyici rolü üzerinde durulacaktır.

“Ân” ıstılahının Menşei

Hâfız-ı Şîrâzî (ö. 792/1390?) *Dîvân*'ının şerhlerinden *Şerh-i Şevk*'te kelimenin tarihine dair şöyle bir değerlendirme bulunur:

Onuncu (h.ş. 4.) asır kaynak ve metinlerinde kelimenin bu manasına (aşkı meydana getiren şey) rastlanmaz. 'Ân'ın kullanımı [*Lugat-nâme-i*] *Dehoda* ve diğer Farsça sözlüklerin örneklerinden de (görüleceği üzere) on birinci (h.ş. 5.) asrın ikinci yarısından daha öteye gitmez.³

Bu asırlar (h. 5-6 / m. 11-12.), bazı ıstılahların klasik dönemde olduğu gibi kesin hatlarla tarif edilemediği bir dönemdir. Bunun sebebi ise –Nasrullah Pürcevâdî'nin vurguladığı gibi– âşıkâne ve sûfîyâne şiirlerdeki ıstılahların akışkanlığı ile lafızların tanımlanamazlığı mevzuudur. “İstiârî (sembolik) kelimelerin özsel ve mutlak akışkanlığı ile bunların tanımlanamazlığı” konusu bu dönemdeki Farsça şiirlerin esas meselelerinden biridir.⁴

Hüsni ve ân'ın muhataptaki yankısı belki insan sayısı kadar muhtelifdir. Ancak tasavvufî literatürde *mecmû'–ı esmâ, sıfattan hâsıl olan külliyyet ve bizzat Resûlullâh (s.a.v) ve bi't-tab' veresinin sıfatı* olduğu söylenerek merkeze “ân-ı bâtmî” yerleştirilir. *İstılâhât-ı İnsân Kâmil*'de 'hüsni ü ân', İsmail Hakkı Bursevî'nin *Nazmü's-Sülûk*'undan naklen şöyle ifade edilmektedir:

2 M. Fatih Köksal, *Yenipazarlı Vâlî: İnceleme-Tenkitli Metin* (İstanbul: Kitabevi, 2003), 79, 85, 398-402; Oğuzhan Uzun, “Benli Hasan Çelebi (Âhî)-Hüsni ü Dil (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin-Sözlük-Dizin)” (Doktora Tezi, Ardahan Üniversitesi, 2018), 540-543.

3 Saîd Hamîdiyân, *Şerh-i Şevk* (Tahran: İntişârât-ı Katre, 1395 [2016]), 1883.

4 Nasrullah Pürcevâdî, *Can Esintisi: Klasik İran Şiirinin Metafizik Boyutları*, çev. Hicabi Kırılancık (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020), 483-490.

Hüsn, tenâsüb-i a'zâdan hâsıl olan ma'nâ-yı rûhânîdir ki kulûb ona bi'z-zât müncezip olur ve bu tenâsübde ân dedikleri dahi dâhildir. Zîrâ ân olmadıkça tenâsüb-i a'zâ incizâbda kifâyet etmez ve ân-ı zâhirî, mecmû'-i esbâb-ı hüsneden hâsıl olan ma'nâdır.⁵

Detay barındırmamakla birlikte ân'ın tasavvuf menşe'li bir ıstılah olduğunu ifade eden Furûzanfer, onu şöyle dile getirir: “İfade edilemez ancak kavranabilir bir hâl ve lezzettir. Güzelliğin tavsif edilemeyip zevkle elde edilen yönüdür. Bu aslında sûfilerin ıstılahı iken sonradan halk arasında yaygınlaşmıştır.”⁶

“Kenz-i mahfî”⁷ hadisine telmihle aşka dair yorumlar geliştiren sûfiler, Allah'ın bilinme isteğini aşk olarak yorumlanmış ve aşk'ın özünün bu olduğunu ifade etmişlerdir. Allah, yokluk aynasında tecelli ederek varlık âlemini vücuda getirmiş ve böylece kendisinin tanınıp sevilmesinin zemini olan kâinatı yaratmıştır. Bu ilk kıvılcım tıpkı sevgilide tezahür eden hâl, cazibe yahut bilinme isteği gibi aşk ve aşkın tecelli ettiği âşığı/kulların var olmasını sağlamaktadır. *Vahdet-i vücûd*'a inanıp âlemi, İlahî güzelliğin tecellisi olarak gören sûfilerin, objektif bir güzellik ve çirkinlikten bahsetmedikleri, ancak çirkinliği itibarî, güzelliği ise mutlak olarak kabul ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla birinin çirkin dediğine bir diğerrinin güzel deme sebebi irdelendiğinde güzel kabul ve algısının altında aynı zamanda sevginin belirleyiciliği yatmaktadır.⁸

Aşk'ın cevheri olarak değerlendirmeye sebep olacak erken dönem örneklerinde, bahsedilen lafzî ve mecazî anlamların yanı sıra tasavvufi çağrışımlar dikkat çekmektedir. Şiir dilinin çağrışımlarıyla zenginleştirdiği bu kelime; zamanla manevi tecrübeyi ve zamanın en kısa bir diliminde, yani anda, gerçekleşen manevi hâli ifade edecek şekilde ele alınmıştır. Diğer yandan lirizmin yoğun olduğu manzumelerde, klasik şiirin hâkim estetik anlayışının temel unsurlarından biri olan âşık-maşuk bağlamında “sevgilide zuhur edip âşık tarafından hissedilen cazibe”yi kastedecek şekilde kullanılmıştır.

5 Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, haz. İhsan Kara (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008), 403.

6 Nakleden: Hurremşâhî, *Hâfız-nâme*, 510.

7 “Bilinmeyen gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye halkı (kâinat) yarattım.” Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa ve Muzîlu'l-İlbâs: Amma İstehera mine'l-Ahâdîs alâ Elsineti'n-nâs*, thk. Ahmed Kalaş (Haleb: Mektebetu't-Turasi'l-İslamî), 2:132.

8 Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği* (Ankara: Birlik Yayınları, 1982), 58-59.

Bu ıstılahın hâlen *huzur veren manevî cazibe* şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Çok yaygın olmasa da bugünün İran'ında özellikle önde gelen üstat veya bilginler için kullanılan "ân dâred" (ân sahibi) ibaresinde bu mana varlığını sürdürmektedir. Bir mülakat esnasında Muhammed Rızâ Şefî'î Kedkenî'nin talebelerinden İrec Şehbâzî, "Ne zaman yanında olsak içimizin huzurla dolduğunu hissederiz. Onun olduğu her ortam, bir huzur iklimidir. Konuşması değil belki susması dahi bizi mutlu eder" şeklinde bahsettiği Kedkenî'yi şöyle tarif ediyordu: "Aslına bakarsak görünüşte çok güzel biri olduğu söylenemez. Boyu kısa, saçları dağınık, sesi kısık, bir gözü büyük birisi küçük... Ama onda ân var (ân dâred) ve tam bir ehl-i safâdır (gönlünü günah ve masivâdan arındırmış, çevresine huzur ve keyif veren kimse)."⁹ Bu kullanım, kelimenin tasavvufi boyutunun hâlen kullanıldığına dair güçlü bir işaretir. Ayrıca buradaki safâ tâbiri ıstılahın müspet pek çok boyutundan sadece birini açıklayıcı bir mahiyettir.¹⁰ Yani 'mâsivâdan el yumuş, manevî olgunluğa erişmiş, garazsız kimselerin huzur verici cazibesi' anlamında tasavvufi yorumu münasip bir kullanımdır. Özellikle belirtmek gerekir ki bu tabir, bir mürşit yahut din ulusundan ziyade mesleki ve insani olarak olgunluğa erişmiş kişiler için de kullanılmaktadır.

"Ân" İstılahının Lugavî Anlamları ve İstılah Boyutu

Sözlüklere bakıldığında, sevgilide tecelli eden ve tecrübeyle idrak edilebilen cezbedici hâl ve lezzeti ifade amacıyla kullanılan *ân*'ın tam anlamıyla tanımlanamadığı görülmektedir. Sadece yaşayarak anlamlandırılabilen bu tarifsiz hâl ve lezzet, nasıl mutasavvıf ve şairlerin dilinde *ân* gibi soyut ve çok yönlü bir ıstılahla karşılanıyorsa bugün de benzer tarzda mecaz ve teşbihlerle işaret edilmeye çalışılmaktadır: tıpkı 'elektrik', 'enerji', 'aura' vb. gibi.

Sevgilideki durumunu ifade eden bu Farsça kelime için lügatlere müracaat edildiğinde, birbirine yakın izahlarla birlikte pek çok farklı mana karşımıza çıkmaktadır. Birçok anlamı olan *ân*'ın ıstılah anlamı, sözlüklerin hemen hepsinde benzer tarzda ifade edilmiştir.¹¹ Bunlardan Ali Ekber Dehhoda'nın *Lûgat-nâme-i*

⁹ Tahran Üniversitesi Lûgatname-i Dehhoda Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı hocalarından Dr. İrec Şehbâzî, Muhammed Rızâ Şefî'î Kedkenî'yi bu şekilde tarif etmiştir (Şahsi mülakat: 22.10.2017).

¹⁰ 'Safâ' (Ar. صفاء), "arı, temiz olmak, sâfi olmak, saf, net, duru, berrak olmak" anlamlarına gelir. Arif Etik, *Farsça Türkçe Lûgat* (İstanbul: Salah Bilgi Kitabevi, 1968), 19.

¹¹ Ân: *Tibyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burhân-ı Kâtî* 'da: "Cân vezninde. Beş manası var: 1. Vakit ve zaman manasındadır ki çağ tabir olunur. 2. Cemâdattan müşârün ileyh-i ba'îd için mevzu ism-i işaretir, Arabîde zâlik 'ذالك' mevkiindedir. Nitekim "în" kelimesi karip içindir. Arabîde hâzâ 'هنا' makamındadır.

Dehhoda'sı, tekrara düşse de nüanslara yer vermesinin yanı sıra birçoğunda bulunmayan ayrıntıları içermesi bakımından daha kapsamlıdır.¹²

Türkiye'de 'ân' o ile, 'în' bu ile mu'abberdir. 3. Nakd-i hüsn ki cazibe ve melâhuttur, gül-çehre mahbupların cemallerinde bir hâlet-i ruhâniye ve bir keyfiyet-i maneviyedir ki ne lisânla tabir ne kalemle tahrir ve takrir olunur. Ancak müşâhede-i zevk-i selîm ve mükâşefe-i tab'-ı müstakimle malum olur. Elhasıl vicdanî bir manadır. 4 Akıl manasınadır. 5. Şarap manasınadır." Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, haz. Mürsel Öztürk ve Derya Örs (Ankara: TDK, 2009), 20; *Ferheng-i Şu'ûrî*'de: "Beş ma'nâya gelir. Evvel: işaret-i ba'îd için ismidir 'Arabîde zâlik (ذالک) ma'nâsına. Sâni: Muhammed Hindûşah nakd-i hüsn ile ta'bîr eylemiş 'Arabîde câzibe didükleridir mahbûblarda bir hâletdür ki lisân ile ta'bîr olunmaz ve 'ibârete gelmez ancak müşâhede zevkiyle ma'lûm olur. Sâlis: âdât-ı cem'dür ki ism âhîrine lâhik olursa ma'nâ-yı cem'iyet ifade ider âdemiyân ve merdân ve zenân gibi. Râbî: âdât-ı tavsîfidür bunda dahî kelime âhîrine lâhik olur oftân ve hîzân gibi. Hâmis: ba'zı terâkibe vasfiyet için mezc iderler ân-çenân gibi." Şu'ûrî, Hasan Efendi, *Lisânü'l-Acem: Ferheng-i Şu'ûrî*, haz. Ozan Yılmaz (İstanbul: YEK, 2019), 1: 448-449; *Kâmûs-ı Türkî*'de: "1. (Zamir) O; 2. (Ar. İsm) Cüz'î bir zamân, lahza, dem; 3. (Far. İsm.) Güzellik, câzibe, sabâhet, melâhat: hüsn ü ân (kinaye).; 4. Uzak için ism-i işaret olup 'şu bu' yerine nâdiren 'ân u 'în' veya 'în u ân' kullanılmıştır." Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317 [1899]), 55; *Balaybelen*'de: "1. Zât-ı mukaddes, Tanrı ta'âlâ, ism-i zât-ı müstecmî-i cemi'-i sıfat: ELHÂ, HEV. 2. Nûr, rûşenî 3. Her şey'ün özi: VENE" anlamları vardır. Muhyî-i Gülşenî, *Balaybelen: İlk Yapma Dil Muhyî-i Gülşenî*, haz. Mustafa Koç (İstanbul: Klasik Yayınları, 2011), 610; *Ötüken Türkçe Sözlük*'te: [Far. Ân ʾ] (OsT) Güzelliğe karşı duyulan ilgi güzelliğin çekiciliği; câzibe; alım. Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007), 239; *Lügat-i Ebuzziyâ*'da: Nakd-i hüsn ki câzibe ve melâhatdür. 'Atf-ı tefsîrî olarak hüsn ü ân ta'bîri ma'rûfdur. Ebuzziyâ Tefvîk, *Lügat-i Ebuzziyâ* (Kostantiniyye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1306 [1888]), 55; Arif Etik'in *Farsça Türkçe Lügat*'inde: "(İsm) Ruh ve manâ güzelliği, cazibe." Arif Etik, *Farsça Türkçe Lügat*, 19; *Steingass*'ın Farsça-İngilizce lüğatinde: "Tanımlanabilmekten çok, hissedilebilen bir şey, İtalyanca 'tarifi zor şey' gibi, zarafet ve şıklık." Francis Joseph Steingass. *A Comprehensive Persian-English Dictionary* (Beirut: Librairie du Liban, 1975) 102; *Kâmûs-ı Osmânî*'de: "(< F.) "1. Alım, güzellerin câzibesi, sabâhati. Ekseriyâ hüsn ü ân diye kullanılır. Ba'îd için ism-i işaret olarak kullanılır. 2. (< Ar.) İnkisâmı mümkün olmayan vakit, dem, lahza. Lisânımızda ekseriyâ te'kidlen takyîd ile kullanılır: ân-ı vâhidde..." Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*: Ayşe Yılmaz, "Mehmed Salâhî'nin Kâmûs-ı Osmânî'si ve Eserdeki Divan Şiiri Unsurları" Dr. Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018, 153-154; *Lügat-i Remzî*'de: "1. Bu degül öbürü manasına zamîr-i gâ'ibdür ve mahbûb ve mahbûbelerde olan nakd-i hüsn ü letâfet ve câzibe. 2. Vakt ü zamân ve zamânın cüzv-i lâyeteezczâsı." Hüseyin Remzî, *Lügat-i Remzî*, (İstanbul: Matbaa-i Hüseyin Remzî, 1305 [1887]) 1: 121; *Lügat-i Nacî*'de: "1. Güzellik cazibesi, ânlı güzel. Ta'rîfinde bazı 'urefâ 'bunun keyfiyeti ta'bîr olunmaz zevke da'irdir' demişler. Ekseriyyen hüsn ile birlikte îrâd olunur: hüsn ü ân kût-ı cân-ı âşikândir. 2. Lahza, dem: her an ân kâbil-i inkisâm olunmayan zamân demek ise de şive-i lisân iktizâsınca te'kidlen takyîd ile dahi kullanılır: ân-ı vâhidde..." Muallim Nâcî, *Lügat-i Nacî* (İstanbul: Asır Matbaası, 1322 [1904]), 14.

12 *Lügat-nâme-i Dehhoda*'da Ân: 1. a. (İşaret zamiri/sıfatı) Uzağı işaret ismidir. İn, ise yakını işaret ismidir. Çoğulu "ânân, ânhâ". Ânân, özellikle canlılar için, ânhâ ise hem canlı hem de cansız var-

Ân'ın ıstılâhî anlamlarını bir arada görmek amacıyla sözlüklerdeki karşılıkları şu şekilde listeleyebiliriz:

Nakd-i hüsn ki cazibe ve melâhattır, gül-çehre mahbupların cemallerinde bir hâlet-i ruhânîye ve bir keyfiyet-i maneviyedir ki ne lisânla tabir ne kalemlle tahrir ve takrir olunur. Ancak müşâhede-i zevk-i selîm ve mükâşefe-i tab'-ı müstakimle malum olur. Elhasıl vicdanî bir manadır" [*Tibyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burhân-ı Kâtî*]. "Muhammed Hindûşah nakd-i hüsn ile ta'bır eylemiş 'Arabîde câzibe didükleridir mahbûblarda bir hâletdür ki lisân ile ta'bır olunmaz ve 'ibârete gelmez ancak müşâhede zevkiyle ma'lûm olur" [*Ferheng-i Şu'ûrî*]. "Nûr, rûşenî; Her şey'ün özi: VENE" anlamları vardır" [*Balaybelen*]. "Güzellik, câzibe, sabâhet, melâhat: hüsn ü ân (kinâye)" [*Kâmûs-ı Türkî*]. "Alım, güzellerin câzibesi, sabâhati. Ekseriyâ hüsn ü ân diye kullanılır [*Kâmûs-ı Os-mânî*]." "Tanımlanabilmekten çok, hissedilebilen bir şey, İtalyanca 'tarifi zor şey' gibi,

lıklar için kullanılır. b. Sebeb, cihet, illet vb. manalara gelir. c. Amel, kâr vb. d. Akîde, rây (fikir), azm, kasd. e. O şey, o emr ve o kâr yerine kullanılır. f. O zamanın muhaffefi. g. (Kendinden önce kullanılan cümlelerdeki) canlı veya cansız varlıklara atıf yapan zamir. h. Bazen Farsça "yâ-yı nekre" ve Arapça "tenvîn-i nekre" manasını verir. 1. Şenîdî, şenîdestî, şenîdestem vb. fiillerden önce zâid olarak kullanılır. Fakat bazen vezni muhafaza yahut "çenîn" ve "çenân" manasını verecek şekilde kullanılabilir. i. İşan ve ânân (Onlar). j. Bazen söyleyiş tarzıyla tefhîm ve tazîm manası fehm edilir. k. (Son ek) Kelime sonunda yâ-yı masdarî fonksiyonu icra eder. l. Bazen de kesret ve istimrârî ifade eder. m. Bazen şuurlu varlıklar vb. için çoğul eki mantığıyla kullanılır. n. Bazen te'kid için yahut zâit olarak kullanılır. o. Kimine göre canlı, bitki ve hayvan çiftleri için çoğul eki ö. Süs amacıyla kullanılır. p. Bazen tekil kelimelerin sonunda emir manası verir ve bir fâilin vasıf yahut hâline delâlet eder. r. Bazen oğulluk nispet alametidir. Tıpkı Farsçadaki kesre Arapçadaki ibn ve bint gibi: Hosrev-i Kobâdân. s. Vakit ve zaman bildiren kelimelerin sonunda harf-i tahsistir: Şebgahan gibi. ş. Gâh-ı, hengâm-ı, vakt-i, zamân-ı, mevsim-i: bamdâdân (sabah vakti), bahârân (bahar mevsimi). t. Ayin, kutlama yahut eğlence için yapılan toplantı yahut merasim alameti: Âstî-konân: (barışma merasimi), hınnâ-bendân: (kına gecesi). u. Eskiden şâd, nâgâh, âbâd, câvid gibi bazı sıfatların sonrasında ifadeyi ziyadeleştiren (bir ek olarak) anlaşılsa da şu anda zait yahut zinet vermek amacıyla kullanılan bir ek olarak anlaşılır. ü. Yer, memleket, ülke: Tûrân (Tûr'ların ülkesi). v. Zamân, fasl, mevsim. y. Bazen geçişsiz fiili geçişli yapmak ve geçişliyi tekrarlamak için kullanılır: handîden (handâniden). z. (İsm) Güzel ve güzelliğe has ifade edilemeyip sadece keyif alınabilecek durum ve lezzet. 2. (Harf-i İzafe) Eskiden -den, -dan (ez) manasını vermektedir. 3. Ân-ı (Zamîr-i Mülkî) '-in malı', '-e ait' ve '-in mülkünden' manasını vermektedir. 4. (Ar. İsm) Vakit; hengâm, bin anlık süre. Dem, vakit, hâzır, mâzi ve müstakbel arası, kısa bir süre (çoğulu: Ânât.). 5. (Ar. Son ek) Bir şeyi iki şeye delalet ettirme alameti. 6. (Ar. Son ek) Arapçada yâ-yı nisbet öncesinde gelip bağlılığın şiddet ve mübalağası olup tazim ve vurgu içindir. Ruhî; Rûhânî. Ali Ekber Dehhoda, *Lügat-nâme-i Dehhoda* (Tahran: Müessesesi-i Lügat-nâme-i Dehhoda, 1377 [1998]), 1:218-223.

zarafet ve şıklık” [F. J. Steingass, *Persian-English Dictionary*]. “Güzel ve güzelliğe has ifade edilemeyip sadece keyif alınabilecek durum ve lezzet” [*Lügat-nâme-i Dehhoda*]. “Nakd-i hüsn ki câzibe ve melâhatdür” [*Lügat-i Ebuzziyâ*], “Ruh ve manâ güzelliği, cazibe” [Arif Etik: *Farsça Türkçe Lügat*]. “Güzelliğe karşı duyulan ilgi güzelliğin çekiciliği; câzibe, alım [*Ötüken Türkçe Sözlük*].

Kelimenin sevgili ve güzelliğe taalluk eden yönü bazı sözlüklerde *müşahade ile keşfedilen, âşığın sevgilide gördüğü nur, ruh ve mana güzelliği, güzellik sermayesi* şeklinde tarif edilmektedir. Diğer bir boyut ise sevgilide âşığı cezbeden izah edilemez hâlin hem ‘ân/o’ (Far.) işaret zamiri hem de zamanın en kısa dilimi olan ‘ân’ (Ar.) ile kurduğu irtibattır. “Poetik İstilah Olarak Şiirlerde Ân” başlığı altında değerlendirilen beyitlerde görüleceği üzere bu istilah; sevgilinin müşahade ile keşfedilen cazibedar yönünü ifade ederken hem ân/o (Far.) işaret zamiri manasını hem de en kısa zaman diliminin adı olan ân’ı (Ar.) çağrıştıracak şekilde kullanılmaktadır.

Ân, eşeslilikten kaynaklı birden fazla manayı içerse de yaygın olarak *lahza* ve ‘o’ işaret zamiri olarak bilinmektedir. Kapsayıcı bir karşılık bulunamayan istilah anlamı ise güzelliğe içkin bir şekilde var olduğundan üzerinde yeterince durulmamıştır. Nadir bir örnek olarak Hamidiyân *Şerh-i Şevk*’te güzellik-lahza ilişkisini şöyle yorumlamaktadır:

Ân: Farsçada güzel yüzlülerdeki izah edilemez keyfiyeti göstermek için kullanılan işaret zamiridir. Öyle bir şey ki (ancak) güzelliğin zevk, şuur ve sezgisine vararak bakan kişi onu hissedebilir. Ancak onun vasıflarını düz bir mantıkla izah mümkün değildir. Hüsn ve cemel ile ilgili bu yapı sûfiye tarafından ortaya atılan ve onlara özgü nazarla eklenen bir şeydir. Onun ilk numunelerine bakıldığında sûfiye nazariyesinde yer almaktadır. Bu estetik anlayışa sahip olan kişiler, Allah’a tapınmakta, her şeyden önce onun cemel ve güzelliğini izlemekten hâsıl olan aşkı vurgularlar. Ona, estetik anlayışta daha önce görülmemiş bir derinlik ve genişlik kazandırıp güzellik ve maneviyat terkibine yeni bir bakış kazandırdılar. Aynı şekilde insana ait güzellik anlayışına daha öncesinde bilinmeyen ve keşfedilmeyen ufuklar açtılar. Onlar cemâli izlemekten gelen keyfi ve bunun esasını hüsn ve melahat boyutunda sınıflandırarak şu neticeye varılar: Belki güzel bir çehre, güzelliğe has tecellilerin en üstün ayrıntılarına, hatta en ideal terkibine sahip olabilir, fakat müşahade anında sevinç ve coşkuya sebep olmaz. Bununla beraber bir yüz/çehre hayâlî ölçülere sahip olmasa da bütünüyle izleyende coşkuya sebep olup onu kendine çeker ve ifade edilemeyen bir şekilde büyüleyebilir. Ve ân’ı, güzel/zibâ kabul ederler ve “în”i melîh (Türkçe tatlılık). Ancak melahat, nemek yahut nemekîn’i kastedilen lezzeti ifade için yeterli görmeyerek ân (o) zamirini böyle bir bakış ve sezişi işaret etmek için seçerler. Öyle görünüyor

ki kendisindeki kapalılıkla birlikte tekellüfsüz ve faydalı bu tek heceli lafız, dile gelmeyen lezzete delaletle onları böylece beyan sıkıntısından kurtararak güzelliği izlemekten hâsıl olan duygu ve hislerin remzi olur, yani bir işaret dili. Ama ân asrımızdaki en önde gelen Farsça sözlükçülerinin (Ali Ekber Dehhoda ve Muhammed Mu'în) vurgusuna göre Farsça işaret zamiridir. Bu kelimenin (tasavvufi nazariyedeki kullanımında) Arapça lahza ve hâl anlamındaki ân kelimesinden faydalanılmıştır. Öyle ki ân'da bulunan albeni ve büyüünün ansızın oluşundan istifade ile ebediliği vurgulanabilir. Sûfîyyenin kendisi de ân'ı hâl ve hâlet olarak kabul ederler. Yani bir lahzalık güzelliğin seyri...¹³

Metinlerde lahza (Ar.) ve üçüncü tekil şahıs zamiri (Far.) karşılıkları daima kendini hissettirmiştir. Sevgilideki cazibe ve onu temaşadan hasıl olan lezzet ile güzellik ve güzelliğin seyrinden hâsıl olan duygu ve hislerin remzi olan *ân* hem kişiyi bu ifade edilemezliği beyan sıkıntısından kurtarmış hem de zengin bir çağrışımla kullanılagelmiştir.

Poetik İstilah Olarak Şiirlerde "Ân"

Söz konusu istilâhın en kısa zaman dilimi olan ân (Ar.) kelimesini ya da bir işaret zamiri ân'ı (o) (Far.) hatırlatması –hatta bu anlamları da haiz olması– ancak şiirde görülebilecek tesadüflerdendir. Aşk vücuda getiren kıvılcım, bugün dahi ifade edilememiştir. Bu nedenle kimi zaman "o'nun gibi bir şey" yahut "o işte" şeklinde 'o' işaret zamiri veya teşbihlerle ifade edilmeye çalışılmıştır. Nitekim ân'ın anlam boyutlarını görmek maksadıyla Fars ve Türk edebiyatındaki kullanımlarına bakıldığında bu daha net anlaşılacaktır:

Fars Edebiyatında Ân

Ân'ın sevgilinin hoş giden sempatik (Fr. sympathique) ve cazibedar yönünü karşılayacak tarzda kullanımı Farsçada bulunmaktadır. Bilinen en eski kullanımı on ikinci asır şairlerinden Hâkânî-i Şîrvânî'ye (ö. 595/1199) aittir. Hâkânî'nin beytinde, kelimenin işlenmiş ve derinlik kazanmış bir formda, *sevimlilikle güzelliğin imtizaçı* manasını verecek şekilde kullanıldığı görülmektedir:

تا ملاحـت را به حسن آمیخته است
هر که این می بیند «آن» می خواندش

"Öyle ki melahat/sevimlilikle güzelliğin imtizaç ettiğini gören herkes bu gördüğü şeye ân der." [Hâkânî: *Dîvân*, G., s. 796]

¹³ Saîd Hamîdiyân, *Şerh-i Şevk*, 1882-83.

Mevlânâ (ö. 672/1273), *Mesnevî-i Ma'nevî*'nin 4. cildinde ân'dan şöyle bahseder:

مرده گردد شخص کاو بی جان شود
خر شود چون جان او بی آن شود

“Canını kaybeden kişi ölmüş olur. O kişinin canı ân'sız olunca da (o) eşek olur.”

ز آنکه جانی کآن ندارد هست پست
این سخن حق است و صوفی گفته است

“Çünkü ân'ı olmayan bir cân bayağıdır. Sûfî'nin söylediği bu söz (çok) doğrudur!”¹⁴

Oldukça basit bir hakikatin ifadesi olan “cansız kişi ölüdür” yahut “cânı olmayan ölmüştür” sözündeki cân'ın “akıl, ruh, nefis, canlılık, neşe yahut yaşam enerjisi” gibi manaları düşünüldüğünde daha şairane bir anlam ortaya çıkar. Bedene hayat veren ve onu bir kalıp/ceset olmaktan çıkaran cân, yani ruhtur. Kişiyi kalıp olmaktan kurtaran cân olduğu gibi, cân sahibini eşek¹⁵ yahut hayvandan ayıran da ân'dır, yani ruh, öz, cevher yahut akıldır. Kişi akılla nefse galip gelirse sûreten insan görünür, ancak hakikatte meleklik makamına yükselir. Aksine insan kendini bu kötü hasletlerden arındırmayıp hışım ve şehvete kapılırsa insan kalamadığı gibi, Mevlânâ'ya göre, eşekler zümresine katılacaktır. Öyle ki aklın gitmesiyle insan; sadece zillate değil, belki hayvandan da aşağı bir mertebeye düşer. Burada ân, aynı zamanda ahlaki sorumluluklarıyla ‘insanlık’ kavramının altını dolduran pek çok hususu içerecek tarzda kullanılmıştır. Kelimenin şehvetle oluşturduğu tezat ve insandaki meleklik sıfatı olarak düşünülmesi ise onun olumlu bir başka yönüne işaretler.

On dördüncü asır şairlerinden Hâfız-ı Şîrâzî'nin (ö. 792/1390?) *Dîvân*'ında ân'ın mahiyetini bütünüyle izah edebilecek tarzda tanımlayıcı bir beyit bulunmaktadır. Ona göre aşk, gizli ve garip bir hâldir. Âşığın gönlünü cezbeden sevgilideki maddi güzellik unsurları (dudak, ayva tüyü vb.) değil, ân denilen şeydir. Burada ân'ın; *aşkın özü ve cevheri*, yani *kişiyi bir şeye çeken manevi kuvvet* olduğu açıkça anlaşılmaktadır:

14 Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi* (İstanbul: Kitabevi, 2008), 7:434-439. Mevlânâ Celâle'd-dîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*; *Celâle'd-dîn Muhammed bin Muhammed Mevlevî*, haz. Reynold Alleyne Nicholson (Tahran: İntişârât-ı Hermes, 1390 [2011]), 616-617.

15 Eşek, Mevlânâ'nın şiirinde yaratılmışların en ahmağıdır. Bu yüzden onun şiirinde ahmaklık vurgusu yapılacak pek çok yerde sıkça eşek zikredilir.

لطیفه ایست نهانی که عشق از آن خیزد
که نام آن نه لب لعل و خط زنگاریست

"Ân denilen şey ne lal (gibi kırmızı) dudak ne yeni terlemiş bıyık ve sakaldır. O aşkı meydana getiren gizli ve latif bir şeydir." [Hâfız: *Dîvân*, G. 67/5]

Yine Hâfız-ı Şîrâzî ile muasırı Selmân-ı Sâvecî'nin (ö. 778/1376) beyitlerinde, ân'ın tanımlayıcı kullanımlarına rastlanmaktadır. Hâfız ile Selmân'ın beyitlerinde ân; madde-ruh tezaadını vurgulayacak tarzda hoş giden cazibeli yönü –siretle alakalı boyutu– ifade edecek şekilde kullanılmıştır:

شاهد آن نیست که مویی و میانی دارد
بندۀ طلعت آن باش که آنی دارد

"Şahit/sevgili, siyah saçları ve ince beli olan güzel değildir. Sen ân'ı (sevimliği/çekiciliği) olanın sevgisine kul ol!" [Hâfız: *Dîvân*, G. 121/1]

شاهد آن است که دارد خط سبز و لب لعل
شاهد آن است که این دارد و آنی دارد

"Güzel, taze ayva tüyü ve lal gibi kırmızı dudağı olandır. Mutlak güzel, hem maddi (cemal) hem de ân (manevi) güzelliği olandır." [Selmân: *Dîvân*, G. 116/2]

Her iki beyitte de özelliğini vurgulamaya çalıştığımız mahbup, yani sevgiliyi karşılayan 'şahid' kelimesi dikkat çekmektedir. *Gören ve delil/bürhân* ve sufi ıstılahında *mutlak hoş/iyi ve güzel yüz* manasında kullanılan şâhid, Allah'ın sanatının mutlak güzelliğidir.¹⁶ Baha Veled *Ma'ârif*'inde şâhid'i Allah'ın sıfatlarından biri sayar ve: "... Darmadağın olmuştum, şimdi bir yere cem' oldum. Bil ki senin gibi biri yok ve seni talep edip senin 'şâhidî'nin (mutlak güzellik/cemâl) şehidi oldum."¹⁷ diyerek kelimenin mutlak güzellik manasını vurgular. Dolayısıyla Hâfız ve Selmân'ın şiirlerinde ân ile sevgilinin güzelliğinin maddi yönü değil, manevi yönü vurgulanmaktadır.

İki farklı nazarın kıyasını yapan Hamîdiyân, Hâfız'ın beytinin Selmân'ınkine soru sorar bir tarzda olduğunu söyler. Hâfız'a göre şâhid "în ve ân" sahibi olmalıdır.

¹⁶ "Tanık; (Tasavvuf terimi olarak) Allah, Hz. Muhammed, Ashab, Hz. Âdem, Hz. Yûsuf, Hz. İsa ve insân-ı kâmil; Mahbub (sevilen), köle ve cariyeye" anlamları vardır. Üzeyir Aslan, "Klasik Türk Şiirinde Şâhid," *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 1 (Kış: 2010): 1-28; Bahâü'd-din Hurremşâhî, *Hâfız-nâme*, 162.

¹⁷ Nakleden: Ahmed Ali Buhârâyî Recâî, *Ferheng-i Eş'âr-ı Hâfız* (Tahran: İntişârât-ı İlmî, 1375 [1996]), 363.

Yani sadece sûret güzelliğine sahip olan kişiye “şâhid” denmez. Selmân’ın estetik anlayışına göre sûret güzelliği (ayva tüyü yani yanaktaki tüycükler ve la’l yani kan kırmızısı dudak) güzelliğin mükemmelliği için gereklidir. Ona göre ân da diğer unsurlardan biridir. Ancak Hâfız, sûretle ilgili unsurları (siyah saç ve ince bel) mutlak güzel için yeterli görmeyip belki en önemli ve en merkezî unsur olarak ân’ı sayar. Ân yoksa sûret güzelliğinin anlamı kalmaz. Hamîdiyân da Hâfız ile aynı kanaatte olmalı ki Selmân’ın beytini estetik açıdan vasat bir seviyede görürken Hâfız’ın beytini estetik açıdan serlevha ve şiar derecesinde konumlandırarak onu ebedî bir iksir olarak yorumlamaktadır. Böylelikle estetik zekâ ve şairane düşünce (şairin perspektifinden güzelliğin esası ve felsefesinin yanında) zirve bir yaratıcılığa dönüşmüştür.¹⁸

Seyf-i Fergânî (ö. 705/1305’ten sonra) ân’ı; ruh, cazibe, mana veya tat gibi manalara gelecek şekilde kullanmıştır. Nasıl ki ân, aşkın özü ise sevgili de hayatın ve maddenin manası/özü, yani hayatı değerli ve anlamlı kılan şey olarak ifade edilmektedir:

نخواهم بی تو ملک هر دو عالم
که بی تو هر دو عالم «آن» ندارد

“Sensiz iki cihanın mülkünü de istemem. Çünkü sensiz her iki cihanın da ân’ı (mana/ cazibe) yok.” [Seyf-i Fergânî: *Dîvân*, G. 69/4]

Fars şiirindeki benzer tarzda pek çok tanımlayıcı örnek sunmak mümkünse de bahsi geçen birkaç örnek genel anlamıyla ıstılahın boyutlarını ifade etmekte yeterlidir. Eldeki örneklerden hareketle ıstılahla ilgili şunları söylemek mümkündür: “Melahat/sevimlilik, aşkı meydana getiren gizli ve latif bir şey, sevimlilik/ çekicilik, manevî güzellik, ruh/cazibe” manalarının yanı sıra tarifsiz hissi işaret edecek tarzda ‘ân/o’ işaret zahirini içinde barındırmaktadır.

Osmanlı Edebiyatında Ân

Osmanlı edebiyatında, kelimenin bahsi geçen anlamları on beşinci asırdan yirmi birinci asra kadar birçok şair tarafından aynı derinlikte kullanılmıştır. Ancak kiminde tanımlayıcı, çok anlamlı ve derinlikli bir biçimdeyken kiminde anlam daralmasına uğrayarak yüzeysel bir anlam kazanmıştır.

Necâtî’nin (ö. 914/1509) bir beytinde, Hâfız’daki gibi, güzelliğin esas unsuru hüviyetindedir. İlk mısradaki ân ve endâm ile ikinci mısradaki şarap lezzeti ve

¹⁸ Hamîdiyân, *Şerh-i Şevk*, 1881-82.

şarab kadehi ilişkisi mürettep leff ü neşir yoluyla vurgulanmaktadır. Nasıl ki şarap teşbihinde cam (kadeh) zarfı, öz ise şarabı ifade ediyorsa aynı şekilde sevgilide de zarf, endamı; ân ise öz, mana veya sûreti ifade etmektedir. Böylece ân-endâm ve mey-câm irtibatı üzerinden ân'ın sûret-sûret boyutu ifade edilmektedir:

Güzelde murâd ân olur endâm degüldür

Keyfiyyet olur meyde garaz câm degüldür [Necâtî: *Dîvân*, G. 174/1]

“Şaraptan kasıt kadeh değil, lezzeti/keyfi olduğu gibi güzelden kasıt (da) endam değil, ân'dır.”

Cafer Çelebi'nin (ö. 921/1515) *Heves-nâme*'sinde Ahmed Paşa'nın şiirinin değerlendirildiği bir beyitte, ân'ın her türlü maddi güzellik ardındaki ruh ve mana olduğu ifade edilmektedir:

Sözünün hüsnü vardır ânı yoktur

Nukûş-ı deyre benzer câmı yoktur [T. Cafer: *Heves-nâme*, b. 523]

“(Ahmed Paşa'nın) sözünün/şiirinin güzelliği var ancak ân'ı yoktur. (Tıpkı) kilisedeki/Budist tapınağındaki cansız resimlere benzer.”

Kiliseler ile Budist tapınaklarındaki parlak ve göz kamaştırıcı insan sûretleri, daima ilgi çekici bir şekilde resmedilmiş ve güzel kabul edilmiştir. İffet ve takva gibi faziletleri sebebiyle Kur'an ve hadislerde övülen Hz. Meryem, fiziki ve manevî güzelliğin timsali kabul edilir.¹⁹ Bu yüzden kiliselerdeki Meryem Ana ikonaları, onun kusursuz güzelliğini yansıtacak şekilde resmedilmektedir. Cafer Çelebi, sûreten mükemmel olsa da cazibedar bir sûrette çizilmeyen bu ikonaları, Ahmed Paşa'nın şiiri ile irtibatlandırarak zikreder. Ahmed Paşa'nın şiiri, Hz. Meryem ikonaları gibi güzel, yani teknik bakımdan başarılıdır. Fakat okuyucuyu cezbe etmez. Hüsn ve ân burada şiirin şekil ve mana/ruh boyutu üzerinden ifade edilmiştir.

Hayretî'nin (ö. 941/1534) şiirlerinde ân, tanımlayıcı bir şekilde kullanılırsa da *alım*, *cazibe* anlamını içerecek tarzda kullanılmaktadır:

Dilberde bu hüsn ü bu ân âşıkda bu âh u figân

Hayretdeyem ben her zamân bilsem nedendür bilmezem

[Hayretî: *Dîvân*, G. 409/5]

19 Ömer Faruk Harman, “Meryem,” *TDVİA* (Ankara, 2014), 29:241.

“Sevgilideki bu güzellik ve ân, âşıktaki bu ah ve figan ile benim daima hayrette olmam nedendir bir bilsem!”

Dostum bu ân u bu nâz u bu hüsn ü bu behâ

Zâ’il olur cümleten nâ-çâr olursın ‘âkıbet [Hayretî: *Dîvân*, G. 94/3]

“Dostum! Bu ân/alım, bu işve, bu güzellik ve bu letafet nihayet bütün bütün kaybolur da incinirsin/çaresiz kalırsın.”

Birisi Yûsuf-ı sâni güzellik Mısırınun hâmı

Göreydi şâh-ı Ken ‘ânî eğer bu ân ile ânı

Olup bin cân ile sâni kul olurdu ana ânî

Nazîrin görmedüm yârân bu şehr-i cennet-âsânun

[Hayretî: *Dîvân*, Msm 57/VII]

“Biri güzellik ülkesinin hâmı olan ikinci Yusuf’tur. Eğer Kenanlı şah bu ân (alımlılık) ile onu görseydi, o güzellik ülkesinin beyi bin can ile ikinciliği kabul ederdi. A dostlar! Bu cennet gibi şehrin benzerini görmedim.”

Mürekkepçi Enverî’nin (ö. 957/1547) bir beytinde *güzelliğin seyrindeki lezzet* anlamı ön plana çıkar:

Günde bin kez ân-ı ruhsârun görürsek doymazuz

İy lebi kand-i mükerrer anı tekrâr isterüz [Enverî: *Dîvân*, G. 107/3]

“Ey şeker dudaklı! Günde bin defa yanağının ân’ını izlese de doymayız; onu yeniden isteriz.”

Selîkî’nin (ö. 1563-1568?) beytinde, ıstılâhî çerçeveyi tanımlayıcı bir boyut olmamakla birlikte alım/cazibe ve güzelliğin manalarına gelecek şekildedir:

Ân [u] hüsne başka nass-ı kâtı ‘-iken gamzeler

Geldi hattun anı tefsîr eyledi Kur’ân-ıla [Selîkî: *Dîvân*, G. 60/4]

“Alım/ân ve güzelliğine kıyıcı bakışların başlı başına apaçık kanıtken, ayva tüylerin geldi onu bir de Kur’ân ile açıkladı.”

Emrî’nin (ö. 983/1575) beytinde hem Hâfız-ı Şîrâzî’nin hem de Selmân-ı Sâvecî’nin mısralarını hatırlatacak tarzda güzelliğin sîret boyutu vardır:

Ân olur dilberde ancak hâl ü hatt olmaz hemân

Hamdü li’llah dilberümde hâl ü hat vardur hem ân [Emrî: *Dîvân*, Mukattat 369]

"Sevgilide ân olur ancak ben ve ayva tüyü aynı anda olmaz. Allah'a hamd olsun ki benim sevgilimde hem ben ve ayva tüyü hem de ân var."

Taşlıcalı Yahyâ Bey'in (ö. 990/1582) aşağıdaki beyti doğrudan ân-sîret ilişkisi üzerine kurulmuştur. Arapça "huy, karakter, tarz, mizac" anlamlarına gelen sîret, güzelliğin dış boyutunu değil manevi boyutlarını ilgilendirir. Sîret-sûret arasındaki ilgi aynı zamanda ân-hüsn ilişkisini açıklığa kavuşturur. Sûrete yanlış olarak cazibeye sebep olan seciye olarak ifade edebileceğimiz sîret, sadece ahlak veya şahsiyete indirgenemez. Bu nedenle sîret aynı zamanda, ân gibi sevgilinin sîret güzelliğinin dışındaki çekici yönlerinin tamamıdır:

Güzelde ândur maksûd olan anı sever 'âlem

Gönül meyl itdügi sûret degüldür belki sîretdür [T. Yahyâ: *Dîvân*, G. 95/4]

"Güzelden niyet ân'dır ve bütün dünya halkı onu sever. Gönülün meylettigi sûret/cemâl değil bilakis sîrettir."

Derzi-zâde Ulvî'nin (ö. 993/1585) bir beytinde "huy, cazibe, lahza" manalarına gelecek şekilde üç defa kullanılmıştır. Ayrıca *andan* (ondan/iç güzelliğinden) kelimesiyle ihâm-ı tenasüb yapılmıştır:

Ân [u] hüsnün ân ile ânî de alsa gönlümü

Cân u dil mâyl olur her lahza andan cânibe [D. Ulvî: *Dîvân*, G. 622/4]

"Ân ve yüz güzelliğinin, ân/cazibe ile bir anda gönlümü alsa da can ve gönül her lahza ondan (huy/güzelliğinden) tarafa meyleder."

Edirneli Mecdî Efendi'nin (ö. 999/1591) beytinde, güzelliği tamamlayıcı hâl, aşkı var eden cevher ve ân/o işaret zamirini içerecek tarzda kullanım söz konusudur. Âşığın mahbuptaki ân'ı görür görmez âşık olduğunu, yani aşkın ilk bakışta ve ân ile o 'ân'da (zaman) gerçekleştiği ifade edilmektedir:

Gördüğüm gibi sendeki âni

Âşık oldum hemân saña âni [Mecdî: *Dîvân*, G. 202/1]

"Sendeki ân'ı görür görmez, hemen bir anda sana âşık oldum."

Vusûlî'ye (ö. 1000/1592) ait aşağıdaki beyitlerde diğer örneklerden yola çıkarak verilen manaların pek çoğuna uygun düşen bir kullanım söz konusudur:

Ândur hüsn ehline iden Vusûlîyi esîr

Var mı bir dil-ber cihânda bile anun kadrini [Vusûlî: *Dîvân*, G. 183/5]

“Vusûlî’yi güzellere esir eden (onların) ân’ıdır. Dünyada onun (ân’ın/Vusûlî’nin) kad-rini bilen bir güzel var mı?”

Bir diğer beytinde ise zülf ile ân, madde-mâna tezatını hissettirecek tarzda kullanılmıştır.

Ân-ı hüsnün zülf-i miskînünle el bir itdiler

Ara yirde gitdi dil yâ andadur yâ bundadur [Vusûlî: *Dîvân*, G. 45/2]

“Güzelliğinin ân’ıyla misk kokan saçın birlik oldular; gönül “ya onda ya bundadır” (oyununda) arada kaldı.”

Bâkî’nin (ö. 1008/1600) tevriyeli olarak kullandığı “be-şart-ı ân” tabiri, hem fikhî metinlerde kullanılan klişe tabire hem de aşkın ortaya çıkmasından belirleyici şarta atıf yapmaktadır:

Cânân odur ki meyl ide ânı görünce cân

Esbâb-ı hüsnî hûb ola ammâ be-şart-ı ân [Bâkî: *Dîvân*, G. 362/1]

“Sevgili, onu/ân’ı görünce cân/ruhun meylettiğidir. Güzelliğin sebepleri güzellik olur, ama ân şartıyla.”

On yedinci asrın ilk yarısında yaşayan Nef’î’nin (ö. 1044/1635) beyitlerinde cemâle, yani sûrete, dönük bir hâlet vardır. Ancak bu, mana güzelinein sûreti şeklinde bir kurgu içerisinde verildiğinden maneviyatla ilgilidir. Dilinden dö-külen sözlerini; nur yüzlü ve gönül çelen bir güzele benzeterek kendini öven Nef’î’nin aşağıdaki beyti, lafız-mânâ, sûret-sîret (ân) ikiliği üzerine kurulmuştur:

Her nazm-ı dil-firîb ki benden sudûr eder

Lafzı cemâl-i şâhid-i ma’nâya ân verir [Nef’î: *Dîvân*, K. 5/2]

“Benden sadır olan her gönül çalan şiirin lafzı, mana güzelinein cemaline ân (ruh/nur/ anlam) verir.”

Bir başka beytinde ise ân, sîretle ilgilidir. Burada ân’ın güzel yüze yansıyan yönü, tasavvufi literatürdeki “temaşadan doğan zevk ve lezzet”i akla getirmektedir. Nite-kim bu örnekte de sevgiliye meylin sebebi yüz güzelliği değil, ona yansıyan ân’dır:

Mâ’îlim cezbe-i dîdâra hem anı severim

Bir güzel çehrede ân olsa ben anı severim [Nef’î: *Dîvân*, G. 99/1]

“Sevgilinin güzel yüzünün cazibesine hevesliyim. Güzel bir yüzde ân olsa ben onu/ân’ı severim”

Nâilî-i Kadîm'in (ö. 1077/1666), ân/o diyerek sevgiliyi işaret ettiği bir beytinde hem sevgilinin hem de ân'ın tasvir edilemez olduğunu ima edecek tarzda tevriyeli bir kullanım vardır:

Tasvîr-i ân cerîde-i i'câza sığmamış

Nakş-ı cemâl âyîne-i râza sığmamış [Nâilî-i Kadîm: *Dîvân*, G. 185/1]

"Ân'ın/onun tasviri mucize defterine, yüzünün şekli/resmi de sır aynasına sığmamış."

On sekizinci asır şairlerinden Nedîm'in (ö. 1143/1730) *Dîvân*'ında "hüsn ü ân" kalıbıyla karşınıza çıkar. Kınanın sıfatı olarak kullanılan hüsn ile ân, maşukun sûret ve sûret güzelliğiyle ilintili olarak kullanılır:

Bu gün gördüm Nedîmâ geçdi bin nahvetle dil-dârın

Kirişme dâmenin destin hınâ-yı hüsn ü ân tutmuş [Nedîm: *Dîvân*, G. 53/8]

"Ey Nedim, sevgilin bugün pek gururlu bir şekilde geçti, gördüm. Eteğini naz, elini de güzellik ve ân kınası tutmuş."

Şeyhülislâm Es'ad'ın (ö. 1166/1753) beyitlerinde cazibe, letafet, çekicilik veya alım manası baskındır:

Olmuş misâl-i hâle-i meh dinse vechi var

Bir başka ân virdi hat-ı 'anberîn sana [Ş. Es'ad: *Dîvân*, G. 7/4]

"Sana amber kokulu ayva tüylerin öyle bir ân (cazibe/letafet) kattı ki dolunayın hâlesi gibi olmuş dense yaraşır."

Cümleten nâz u bahâ vü ân sende münderic

Cezbe-i hüsn ü melâhatdir viren sana revâc [Ş. Es'ad: *Dîvân*, G. 22/2]

"Bütün işve, azamet ve ân sende toplanmış; seni değerli kılan güzellik ve sevimlilik/tatlılığının cezbisidir."

Bir kerre nigâh iden olur rûyuna hayrân

Bu cezbe vü ân hüsn-i perî-zâdına mahsûs [Ş. Es'ad: *Dîvân*, G. 105/2]

"Yüzüne bir kez bakan hayran olur. Bu cezbe ve ân senin aşırı güzelliğine hastır."

Yirminci asır şairlerinden Yahya Kemâl Beyatlı'nın (ö. 1378/1958) "Erenkö-yü'nde Bahar" adlı şiirinde *Ferhâd u Şîrîn* veya *Hüsrev ü Şîrîn* gibi klasik aşk mesnevilerinin ana karakteri olan Şîrîn ile hüsn ü ân arasında şairane bir ilgi kurulur²⁰:

²⁰ Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbe'miz* (İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü, 1974), 135-136.

Cânan aramızda adındı / Şîrîn gibi hüsn ü âna unvan

“Hüsn ve ân’a unvan olan Şîrin gibi aramızdaki adın Canân’dı.”

Farklı örneklerle yeni ve daha kapsamlı yorumlar yapabilmek mümkünse de yukarıdaki örnekler ıstilahî kullanımı anlamlandırmak için yeterli malzeme sunmaktadır. Şiirlerde ân’ın daha çok *cazibeye sebep olan manâ*, öz (Far.) anlamları belirginken yer yer *o işaret zamiri* (Far.) ve lahza (Ar.) çağrışımı kendini göstermektedir. İlk örneklerde bu üç anlam kendini daha çok hissettirirken 16-17. asırdan itibaren anlam daralmasıyla *cazibe*, *alım*, *tatlılık* manaları öne çıkmıştır.

“Aşk”ın Cevheri Olarak “Ân”

Tasavvufi yorum ve şiirlerdeki kullanımları üzerinden bakıldığında, söz konusu ıstilahın âşğın kalp ve ruhunun devinimine sebep olan hareket unsuru olduğu söylenebilir. Sevgiliden neşet eden ve sûretine yansıyarak âşığı cezbeden ve bir bakış ile ân’da vücuda gelen bu cevher, âşığı sevgiliye meftun edecek bir hâl ve lezzet barındırır.

Aşk’a dair en bilinen beyitlerden biri olan *Aşk odu evvel düşer ma’şuka andan âşıka / Şem’i gör kim yanmadan yandırmadı pervaneyi* (?) beytinde aşk ateşinin önce sevgiliye düştüğü, ondan âşığa taşıdığı zikredilir. Bu, basit bir tasvirin ötesinde belki “Ân nedir?” sorusunun en somut cevaplarından biridir. Bu beyit aşkın âşıkta tecelli etmesine sebep olanın, esasında sevgilide zuhur eden cevher olduğunu ifade eder. Yukarıdaki zikredilen Farsça ve Türkçe örneklerden hareketle ân’ı, tabii olarak sevgiliye düşen aşk ateşi olarak yorumlamak mümkündür. Bu düşünce tıpkı *kenz-i mahfî* hadisinde olduğu gibi Allah’ın bilinme isteğinin aşkın özünün özü şeklinde yorumlanmasına benzer.

Zikredilen beyitlerin ekseri ân’ın aşkın olmazsa olmazlarından biri olduğunu göstermektedir. Her şair kendi poetik anlayışı ve üslubuyla kavramı kullanmış ve muhtelif yönlerine değinmiştir. Neticede öze ve manaya yönelik bu kelimenin soyut bir ifade edilemezliğe isim olduğu görülmektedir. Kelimenin çok anlamlılığı ve çağrışım zenginliği belirsizliğe sebep olsa da şiirler, yaklaşık olarak neyi kastettiğini anlamamıza rehberlik eder.

Nihai Değerlendirme

Bütün dünya edebiyatlarında üzerinde en fazla durulan bahislerden biri olan aşk'ın henüz herkesçe kabul gören bir tanımı yapılamamıştır. Etrafında şekillenen hemen her bahis, yüzyıllar boyu işlenmiş ve yorumlanarak günümüze ulaşmıştır. Buna rağmen aşk ve onunla irtibatlı olup anlamlandırılmayan pek çok kavrama rastlanmaktadır. 'Ân' bahsi de bunlardan biridir.

Burada aşkın gelip çatmasında başat bir unsur olan ân'ın ne olduğu, anlam boyutları ve neye tekabül ettiği ifade edilmeye çalışılmıştır. Metinler üzerinden tarihsel bir sırayla okunan bu ıstılahın menşei ve sözlük anlamlarına yer verilerek tasavvufi ve poetik anlamları üzerinde durulmuştur. Neticede 11-12. asırlardan itibaren yazılı metinlerde varlığına rastlanan bu ıstılahın, tasavvufi menşeli olup sonradan şiir ve halk diline yansdığı görülmektedir. Lügatler, sevgiliye dair bir hâl ve lezzetin tarifinde yetersiz kaldığından bu derinlikli ıstılah anlaşılammıştır. Özellikle Osmanlı şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarına dair yapılan çalışmalarda yer almamış, çoğu zaman 'hüsn' ile birlikte kullanımı dolayısıyla güzel ve güzelliğin nüansı olarak yorumlanmıştır.

Beyitler, şerh ve lügatler üzerinden okunduğunda; sevgilideki ifade edilemez hâl, cazibe veya seyirden doğan lezzeti ifade etmek amacıyla kullanılan bu çok yönlü ıstılahın Farsça bir remiz olduğu anlaşılmaktadır. Beyitler sûret güzelliğinin *hüsn*, onun plastik bir güzellikten kurtarıp hayat verenin ise *ân* olduğunu göstermektedir. Bir anlamda *ân*, güzelliği canlı kılan ruhtur. Yukarıda zikredilen anlamlarına ek olarak şiirlerde, o işaret zamirini (Far.) karşılayan bu kelime, aynı şekilde yazılan lahza anlamındaki Arapça ân'ı (آن) çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. Zamanla güzellik-lahza ilişkisi birbirini içkin bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. Bu nedenle bütün anlamlarını içerecek tarzda bir karşılık bulunamamıştır.

Aşkın özünü ifade eden yahut âşıktan başkasının sevgilide göremediği tarifsiz hâl ve lezzeti karşılayan bu ıstılah; boyu, beli, endamı, yüzü, kaşı, kirpiği vb. unsurları ile güzelliğin zirvesi olan sevgilinin tüm bu zahiri güzellik unsurlarının tamamlayıcısıdır. Ân soyut olduğu için şairlerin çoğu bu hususu ima ederek zahiri boyutuyla izaha girişmişlerdir. Ancak Hâfız-ı Şîrâzî, Selmân-ı Sâvecî, Necatî, Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Derzi-zâde Ulvî gibi klasik şairlerde zahiri güzellik unsurlarına mana kisvesini giydirenin ân olduğu apaçık ifade edilmiştir.

Tasavvufi olarak mâsivâdan el yumuş, manevi olgunluğa erişmiş, garazsız kimselerin huzur verici cazibesini karşılayan ân, beşerî boyutta güzellik ve seyrin-

den hâsıl olan duygu ve hislere remiz olmuştur. Tüm bu yorumların neticesinde güzellikte göreceliliği belirleyen unsurlardan birinin, belki de en önemlisinin “ân” olduğunu söylemek pek de yanıltıcı olmayacaktır.

Kaynaklar

- Aslan, Üzeyir. “Klasik Türk Şiirinde Şâhid.” *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. s. 1 (Kış: 2010): 1-28.
- Bâkî. *Bâkî Dîvânı*. Hazırlayan Sebahattin Küçük. Ankara: TDK, 1994.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötügen Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2007.
- Dehhoda, Ali Ekber. *Lügat-nâme-i Dehhoda*. Tahran: Müesses-e-i Lügat-nâme-i Dehhoda, 1377 [1998].
- Derzi-zâde Ulvî. *Derzi-zâde Ulvî: Dîvân*. Hazırlayan Büşra Çelik ve Muzaffer Kılıç. İstanbul: DBY Yayınları, 2018.
- Emrî. *Emrî Dîvânı*. Hazırlayan M. A. Yekta Saraç, İstanbul: Eren, 2002.
- Enverî, Hasan. *Ferheng-i Bozorg-i Suhen*. Tahran: İntişârât-ı Sohen, 1381 [2002].
- . *Ümmî Divan Şairleri ve Enveri Divanı*. Hazırlayan Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı, Ankara: MEB, 2001.
- Etik, Arif. *Farsça Türkçe Lûgat*. İstanbul: Salah Bilgi Kitabevi Yayınları, 1968.
- Ferşâd-mehr, Nâhîd. *Dîvân-ı Hâfız: Bâ Şerh-i Kâmil-i Ebyât*, Tahran: İntişârât-ı Gencîne, 1388 [2009].
- Hâfız-ı Şîrâzî. *Dîvân-ı Hâfız*. Hazırlayan Pervîz Nâtil Hânlerî. Tahran: İntişârât-ı Hâ-rezmî, 1362 [1983].
- Hâkânî-i Şîrvânî. *Dîvân-ı Hâkân-ı Şîrvânî*. Hazırlayan Alî Abdu'r-rasûlî. Tahran: Şirket-i Çâp-hâne-i Sa'âdet, 1316 [1937].
- Hamîdiyân, Saîd. *Şerh-i Şevk*, Tahran: İntişârât-ı Katre, 1395 [2016].
- Hurremşâhî, Bahâü'd-din, *Hâfız-nâme*. Tahran: Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1380 [2001].
- Hüseyin Remzî. *Lügat-i Remzî*. İstanbul: Matbaa-i Hüseyin Remzî, 1305 [1887].
- İnjû, Mîr Cemâle'd-din Hüseyin, *Ferheng-i Cihângîrî*. Meşhed: Çâp-hâne-i Dânişgâh-i Meşhed, 1351 [1972].
- Konuk, Ahmed Avni. *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*. İstanbul: Kitabevi, 2008.
- Mecdî Mehmed Efendi. *Dîvân*. Medîne-i Münevvere Şeyh Arif Hikmet Kütüphanesi 82/811, vr. 46^b.
- Mevlânâ Celâle'd-dîn-i Rûmî. *Mesnevî-i Ma'nevî; Celâle'd-dîn Muhammed bin Muhammed Mevlevî*. Hazırlayan Reynold Alleyne Nicholson. Tahran: İntişârât-ı Hermes, 1390 [2011].
- Muallim Nâcî. *Lügat-i Nacî*. İstanbul: Asır Matbaası 1322 [1904].
- Muhyî-i Gülşenî. *Balaybelen: İlk Yapma Dil Muhyî-i Gülşenî*. Hazırlayan Mustafa Koç. İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.
- Musluoğlu, Ferhat. “Hayretî Divanı (Tenkitli Metin - Dil İçî Çeviri)” Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, 2021.

- Mütercim Âsım Efendi. *Burhân-ı Kâtî'*. Hazırlayan Mürsel Öztürk ve Derya Örs. Ankara: TDK, 2009.
- Nâilî-i Kadîm. *Dîvân*. Hazırlayan Haluk İpekten. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2019.
- Necâtî Beg. *Necâtî Beg Dîvânı*. Hazırlayan Ali Nihad Tarlan. İstanbul: MEB, 1963.
- Nedîm. *Nedîm Dîvânı*. Hazırlayan Muhsin Macit. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2017.
- Nef'î. *Nef'î Dîvânı*. Hazırlayan Metin Akkuş. Ankara: Akçağ, 1993.
- Ömer Faruk Harman. "Meryem." *TDVİA*. c. 29. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2014).
- Recâî, Ahmed Ali Buhârâyî. *Ferheng-i Eş'âr-ı Hâfız*. Tahran: İntişârât-ı İlmî, 1375 [1996].
- Sâmî, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317 [1899].
- Selîkî. *On Altıncı Yüzyıl Şairi Selîkî ve Şiirleri*. Hazırlayan Ömer Zülfe. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2009.
- Selmân-ı Sâvecî, *Dîvân-ı Selmân-ı Sâvecî*. Hazırlayan Ebu'l-kâsım Hâlet. Tahran: İntişârât-ı Mâ, 1371 [1992].
- Steingass, Francis Joseph. *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. Beirut: Librairie du Liban, 1975.
- Seyf-i Fergânî. *Dîvân-ı Seyf-i Fergânî*. Hazırlayan Zebîhullâh Safâ. Tahran: İntişârât-ı Firdevsî, 1364 [1985].
- Seyyid Mustafa Râsim Efendi. *Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*. Hazırlayan İhsan Kara. İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Şeyhülislâm Es'ad Efendi. *Şeyhülislâm Es'ad Efendi ve Divanının Tenkitli Metni*. Hazırlayan Muhammet Nur Doğan. İstanbul: MEB, 1997.
- Şu'ûrî, Hasan Efendi. *Lisânü'l-Acem: Ferheng-i Şu'ûrî*. Hazırlayan Ozan Yılmaz. İstanbul: YEK, 2019.
- Tâcî-zâde Cafer Çelebi. *Heves-nâme*. Hazırlayan Necati Sungur. Ankara: TDK, 2006.
- Tevfîk, Ebuzziyâ. *Lûgat-i Ebuzziyâ*. Kostantiniyye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1306 [1888].
- Vusûlî. *Dîvân*. Hazırlayan Hakan Taş. Ankara: TDK, 2015.
- Yahyâ Bey [Taşlıcalı]. *Dîvân*. Hazırlayan Mehmed Çavuşoğlu. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1977.
- Yahya Kemal Beyath. *Kendi Gök Kubbemiz*. İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü, 1974.
- Yılmaz, Ayşe. "Mehmed Salâhî'nin Kâmûs-ı Osmânî'si ve Eserdeki Divan Şiiri Unsur-ları." Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, 2018.